

ATIL

(bk. MÜHMEL).

ATTIYA, Aziz Suryal

(1898-1988)

Haçlı seferleri

ve Ortadoğu tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Mısırlı âlim.

Kiptî bir ailenin çocuğudur. Nil'in Dimyat koluna birkaç mil mesafede el-Âişe köyünde doğdu. Tahsil hayatını Kahire'de tamamladıktan sonra İngiltere'ye gitti ve Liverpool Üniversitesi'nde Haçlı seferleri üzerine ilk eserini yazdı. O tarihe kadar sekiz Haçlı seferinin dışında tutulan, birleşmiş Avrupa kuvvetlerinin XIV. yüzyıl ve sonrasında Osmanlılar'a karşı açtıkları seferlerin aslında Haçlı seferlerinin uzantısı olduğu yolundaki tezi büyük ilgi gördü. İngiltere'den sonra Almanya'ya geçerek 1938'e kadar Bonn Üniversitesi'nde kaldı ve diğer önemli Avrupa üniversitelerinde de dersler verdi. II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Mısır'a döndü, Kahire ve İskenderiye üniversitelerinde tarih okuttu. 1953 yılı sonlarına kadar Mısır'da kaldığı bu devrede araştırma ve çalışmalarını Türisinâ'daki St. Catherine Manastırı'nda bulunan Kopt yazmaları üzerinde yoğunlaştırdı. Burada tesbit ettiği belgelerin mikrofilmlerini alarak önce İskenderiye'de, sonra Amerika'da kurduğu Kopt Araştırmaları Merkezi'nde ilim âleminin istifadesine sundu. Amerika'nın çeşitli üniversitelerinde ders verdikten sonra Utah'a yerleşti (1959) ve Utah Üniversitesi'nde Ortadoğu üzerine önemli bir araştırma merkezi kurdu. Burada, kendisinin de mensubu olduğu Mısır Hristiyanlığı'nı bütün cepheleriyle tanıtmayı amaçlayan ve 4000 madde olarak planladığı Kopt Ansiklopedisi (The Coptic Encyclopaedia)

Aziz
Suryal
Atiya

projesi üzerine çalışmaya başladı. 1991'de yayımlanacak olan bu ansiklopediyle ilgili çalışmalar tamamlanmak üzereyken 14 Eylül 1988'de öldü.

Eserleri. Doğu ve Batı kaynaklarını asıllarından inceleyebilmesi ve bunları karşılaştırmadaki büyük başarısı, sahasında otorite olmasını ve kitaplarının çeşitli dillere tercüme edilmesini sağlamıştır. En önemli eserleri şunlardır: *The Crusade of Nicopolis* (London 1934, Türkçe tercümesi E. Uras, *Niğbolu Haçlılar Seferi*, Ankara 1956); *The Crusade in the Later Middle Ages* (London 1938; New York 1965); *Le Monastère de St. Catherine du Mont Sinai* (Kahire 1950); *The Arabic Manuscripts and Scrolls Microfilmed at the Library of the Monastery of St. Catherine, Mount Sinai* (Baltimore 1955, Arapça tercümesi C. Nesim Yüsuf, *el-Fehârisü't-tahtlîliyye li-mahtû-tâti Tûri Sînâ el-'Arabîyye*, İskenderiye 1970); *The Crusade, Historiography and Bibliography* (Bloomington 1962); *Crusade, Commerce and Culture* (Bloomington 1962); *Modernization in the Arab World: The Eastern Christian Churches* (Cairo 1962); *History of Eastern Christianity* (London 1968); *History of the Coptic Church* (Cairo 1968); *A Fourteenth Century Encyclopaedist from Alexandria. Critical and Analytical Study of al Nuwairi al Iskandari's "Kitab al-Ilmam"* (Utah 1977).

Ayrıca İbn Memmâtî'nin *Kitâbü Qavânîni'd-devâvîn*'i (Kahire 1943) ile Muhammed b. Kâsım en-Nüveyrî el-İskenderî'nin *Kitabül-İlmâm fî mâ ceret bi-hî'l-aḥkâm ve'l-umûr*'i-maḥḍîyye fî vaḥ'atî'l-İskenderiyye (I-IV, Haydarâbâd 1968-1970) adlı eserlerini neşretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Aziz Suryal Atiya, *el-Fehârisü't-tahtlîliyye li-mahtû-tâti Tûri Sînâ el-'Arabîyye* (trc. C. Nesim Yüsuf), İskenderiye 1970, Giriş, s. 1-9; P. E. Walker, "Aziz S. Atiya: A Biography", *Medieval and Middle East Studies in Honor of Aziz Suryal Atiya* (ed. S. A. Hanna), Leiden 1972, s. 5-8; a.m.f., "A Bibliography of the Books and Articles of Professor Aziz Suryal Atiya", a.e., s. 9-15; A. R. Olpin, "Dr. Aziz S. Atiya and Utah", a.e., s. 16-19; D. T. Smart, "The Coptic Encyclopaedia Project", *The Middle East Center Newsletter*, Salt Lake City 1986; "ed-Doktor 'Azîz fî sûtûr", *MMMA* (Kahire), XXII/1 (1976), s. 169-171.

MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

ATTIYE

(bk. ATÂ).

ATTIYE el-AVFİ

(عطية العوفي)

Ebû'l-Hasen Atıyye b. Sa'd
b. Cünâde el-Avfî el-Cedeli
(ö. 111/729-30)

Kûfeli muhaddis ve müfessir, tâbiî.

Doğduğu zaman babası, o sırada Kûfe'de bulunan Hz. Ali'ye gitti ve bir oğlunun dünyaya geldiğini söyleyerek ona ad koymasını rica etti. Hz. Ali de, "Bu Allah'ın bir atıyyesidir" diyerek adını Atıyye koydu. Gençlik ve tahsil dönemi hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre, İbn Abbas, İbn Ömer, Zeyd b. Erkam ve İkrime gibi sahâbîlerden hadis tahsil etti. Kendisinden de oğulları Hasan ve Ömer ile A'mes, Haccâc b. Ertât, Muhammed b. Abdurrahman b. Ebû Leylâ ve Mutarrîf b. Tarîf gibi önemli şahsiyetler rivayette bulundular.

Hadis konusundaki güvenilirliği tartışılmıştır. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî onun zayıf olduğunu, Ebû Hâtim ve Yahyâ b. Maîn ise zayıf olmakla beraber hadislerinin değerlendirmeye tâbi tutmak maksadıyla yazılabileceğini söylemişler, Bu-hârî *el-Edebül-müfred*'inde, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce de sünenlerinde onun rivayetlerine yer vermişlerdir. Hakkında söylenenlerin tamamı dikkate alınınca onun zayıf bir râvi olduğu anlaşılmaktadır. Hocası Kelbî'nin künyesi Ebû'n-Nadr olduğu halde ona kendiliğinden Ebû Saîd künyesini vermesi ve ondan duyduğu tefsirle ilgili bilgileri diğer hocası Ebû Saîd el-Hudrî'den naklediyormuş intibahını vererek *tedlis* yapması, güvenilirliğini kaybetmesinin başlıca sebeplerinden biri olmalıdır. Siyasete de karışmış olan Atıyye, Hz. Ali tarafı olarak İbnü'l-Eş'as'ın maiyetinde Haccâc'a karşı savaştı. İbnü'l-Eş'as yenilince İran içlerine kaçtıysa da yakalandı. Haccâc, Muhammed b. Kâsım es-Sekkâfi'ye Atıyye'yi sorgulamasını, Hz. Ali'ye lânet ettiği takdirde serbest bırakmasını, aksi halde 400 kırbaç vurduktan başka saç ve sakalını da kazıtmasını emretti. Atıyye, Hz. Ali'ye hakaret etmediği için Haccâc'ın istediği şekilde cezalandırıldı. Daha sonra Horasan'a geçti. Ömer b. Hübeyre'nin Irak valisi olması üzerine ondan izin alarak Kûfe'ye döndü, vefatına kadar orada yaşadı. Onun Hz. Ali'yi bütün ashaba üstün tutan bir Şii olduğu da söylenmektedir.

Atıyye el-Avfî'nin bir tefsiri bulunduğu ve Hatîb el-Bağdâdî gibi bazı âlimle-

rin onu rivayet etme icâzetine sahip olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Ayrıca Taberî'nin, *Tefsîr*'inde ondan 1560 yerde söz etmesi (Sezgin, I, 30), günümüze kadar gelmeyen bu eserin ilmî değeri ve önemi konusunda bir fikir vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VI, 304; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 8-9; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâse), s. 518, 624; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 382-383; İbn Adî, *el-Kâmil*, V, 2007; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 79-80; a.m.f., *A'lâmü'n-nübela'*, V, 325-326; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 224-226; Sezgin, *GAS*, I, 30; W. Montgomery Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkülü Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 60.

İSMAİL L. ÇAKAN

ATIYYE b. ESVED

(عطية بن الأسود)

(ö. 75/694)

Hâricîler'in önde gelenlerinden,
Ataviyye kolunun reisi.

Benî Hanîfe kabilesindendir. Sicistan ve Horasan'da Hâricîliğin yayılması için büyük gayretler gösterdi. Yezîd b. Muâviye'nin hilâfeti sırasında, Ezârika'nın reisi Nâfi' b. Ezrak'la birlikte Emevîler'e karşı isyan etti. Ancak Nâfi' b. Ezrak'ın, kendilerinden olsalar bile, Hâricîler'in bulunduğu yere hicret etmeyerek Emevî yönetimi altında yaşamayı kabullenmeleri (kaade*) tekfir etmesi, muhaliflerinin kadın ve çocuklarının öldürülmesini helâl sayması üzerine Ezârika'dan ayrılarak kendisi gibi düşünen bazı Hâricî reisleriyle birlikte Yemâme'ye gittiler. Yolda ordusuyla birlikte Ezârika'ya katılmak isteyen Necde b. Âmir'le karşılaştılar ve kendisini Ezârika'nın doğru yoldan ayrıldığı noktasında ikna ederek tekrar Yemâme'ye dönmesini sağladılar. Böylece Necde'yi Ezârika'ya katılmaktan vazgeçirip emîrül-mü'minîn ilân ettiler ve kendisine biat ettiler.

Daha sonra Uman'da Abbâd b. Abdullah'a karşı gönderilen Necedat ordusunun kumandanlığına tayin edilen Atıyye kesin bir galibiyet elde ederek Abbâd'ı öldürdü; asayişin temin için aylarca burada kaldı. Ancak Uman dönüşü, Atıyye b. Esved ile Necde b. Âmir arasında bazı ihtilâflar çıktı. Meselâ Necde'nin kara ve deniz seferi yapan birliklere farklı tahsisat vermesi, bilgisizlikleri yüzünden bazı haramları işleyenlerin

mâzur sayılacaklarını ileri sürmesi gibi hususlar, başlıca ihtilâf konularını teşkil ediyordu. Atıyye, Necde ile anlaşamaya-çağına kanaat getirince daha önce savaştığı Uman'a döndü. Fakat Uman'da şartlar değiştiği için fazla kalamadı ve deniz yoluyla Kirman'a geçti. Burada hâkimiyet kurarak kendi adına para bastırdı. Üzerine gönderilen Emevî kumandanı Mühelleb'in ordusu karşısında tutunamayıp önce Sicistan'a, daha sonra Sind'e kaçtıysa da Kandâbîl'de Mühelleb'in askerleri tarafından yakalanarak öldürüldü.

Her ne kadar Necde b. Âmir'le ihtilâfa düştüğünde Kirman ile Sicistan'daki ikametleri sırasında kendisine tâbi olanlar "Ataviyye" diye anılmışsa da Atıyye'nin Hâricîler içinde kendisine has görüşlere sahip olduğu tesbit edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 566; Eş'arî, *Ma-kâlât* (Abdülhamîd), I, 92-93; Bağdâdî, *el-Farâk* (Abdülhamîd), s. 88; İsfarayîni, *et-Tebârî*, s. 30; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 123; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 203, 205.

MUSTAFA ÖZ

ATIYYE b. KAYS

(عطية بن قيس)

Ebû Yahyâ Atıyye b. Kays el-Kilâbî
(ö. 121/739)

Dimaşklı kıraat âlimi, tâbiî.

Kelâî, Himsî ve Dimaşkî nisbeleriyle de anılır. Hicretin 7. yılında doğdu. Übey b. Kâ'b, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Ömer, Nu'mân b. Beşîr ve Muâviye b. Ebû Süf-yân gibi sahâbilerden hadis öğrendi. Kur'an-ı Kerim'i arz* yoluyla Ümmü'd-Derdâ'ya okudu. Hemşehrisi ve yaşça kendisinden küçük olan meşhur kıraat âlimi İbn Âmir'in vefatından sonra Dimaşk kâri*ı oldu. Kendisinden arz yoluyla kıraat okuyanlar arasında Saîd b. Abdülazîz ve Ali b. Ebû Hamele gibi muhaddis ve mukrî*ler vardır. Güvenilir bir kıraat âlimi olması sebebiyle halk, ellerinde bulunan Kur'an nüshalarındaki muhtemel istinsah hatalarını düzeltmek üzere onun etrafında toplanırlar, bu nüshaların imlâsında onun kıraatini esas alırlardı. Ebû Hâtîm'e göre rivayeti makbul sayılabilecek bir derecede idi. Oğlu Sa'd Abdullah b. Alâ b. Zebr, Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir gibi muhaddisler kendisinden rivayette bulunmuşlar, İmam Müslim ile dört *Sünen*'in sahipleri kitaplarında onun rivayetlerine yer vermişlerdir.

Âbid, zâhid ve mücahid bir âlim olan ve ordunun Kur'an muallimi olarak da bilinen Atıyye, Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte İstanbul'un muhasarasına da katıldı. 114 yıl gibi uzun ve bereketli bir ömür sürdükten sonra 121'de (739) vefat etti. 110 (728) yılında vefat ettiği de ileri sürülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 460; Halîfe b. Hay-yât, *et-Tabakât* (Zekkâr), II, 798; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 9; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, V, 324-325; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, I, 513-514; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 228-229.

ABDULLAH AYDEMİR

ATIYYE b. SAİD

(عطية بن سعيد)

Ebû Muhammed Atıyye b. Saîd
b. Abdillâh el-Endelüsî
(ö. 407/1016)

Endülüslü sûfî, hadis hâfızı ve
kıraat âlimi.

Tunus şehirlerinden Kafsa'ya nisbetle Kafsî diye de anılır. İlim tahsili için uzun seyahatler yaparak Şam, Irak, Mısır, Horasan ve Buhara gibi belli başlı ilim merkezlerini dolaştı. Endülüslü muhaddisi İbnü'l-Bâcî, Horasan fakihî ve muhaddisi Zâhir b. Ahmed'den hadis okudu. Endülüste Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan b. Ali el-Antâkî'den, Mısır'da da Ebû Ahmed Abdullah b. Hüseyin es-Sâmirî'den ilm-i kıraatı öğrendi. Bu seyahatler sırasında istinsah ederek veya satın alarak biriktirdiği kitapların ancak develerle taşınabilecek kadar çok olduğu rivayet edilir. Gittiği yerlerde halkın takdir ve hayranlığını kazanan Atıyye'ye meşhur sûfî Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin bazı müridlerinin intisap ettiği ve bu yüzden Sülemî'nin onu kışkırdığı söylenir. Fireb-rî'nin talebesi İsmâil b. Muhammed b. Hâcib'den bizzat dinlediği *Şaḥîḥ-i Bu-ḥārî*'yi Mekke'de rivayet ederken râviler hakkında verdiği geniş bilgiler, talebelerini derin ilmine hayran bırakmıştır.

Sika* bir hadis hâfızı olan Atıyye b. Saîd'in muhtelif eserleri olduğu kaydedilmekte ve **semâ*** hakkındaki kitabında semâî câiz gördüğü için Kuzey Afrikalılar'ca tasvip edilmediği belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in miğfer giydiği-ne dair hadisin **tarik***lerini bir araya getirdiği birkaç cüzlük bir eserinden de söz edilmektedir. 407'de (1016) Mekke'de vefat eden Atıyye'nin 403, 408 ve 409'da öldüğüne dair de rivayetler vardır.